

SARBIEWSKI MACIEJ KAZIMIERZ (Sarbievius) – poeta nowolaciński zw. chrześcijańskim Horacym, teoretyk poezji, twórca estetyki konceptu, ur. 24 II 1595 w Sarbiewie k. Płońsk (Mazowsze), zm. 2 IV 1640 w Warszawie.

Edukację rozpoczął w 1607 w kolegium jezuickim w Pułtusku – jednej z najwybitniejszych szkół pol. XVII w. W 1612 wstąpił do nowicjatu Tow. Jezusowego w Wilnie. W 1614 podjął studia filozoficzne w Collegium Hosianum w Braniewie. Od 1617 był nauczycielem w kolegium jezuickim w Krożach na Żmudzi, w latach 1618–1620 wykładał w kolegium jezuickim w Połocku. Następnie studiował teologię w Akademii Wileńskiej oraz przez 3 lata w Rzymie. Drogę do Rzymu i pierwsze wrażenia z pobytu w Wiecznym Mieście opisał w elegii *Iter Romanum*. W Rzymie przyjął święcenia kapłańskie, rozpoczął studia teologiczne w Collegium Romanum, wykładał metafizykę w Collegium Germanicum; wszedł w środowisko tzw. akademii humanistów, uczonych i poetów skupionych wokół Maffeo Barberiniego – mecenasa artystów, kard.-poety, który w 1623 został wybrany na tron papieski i przyjął imię Urbana VIII. Podczas jego intronizacji S. odśpiewał publicznie poemat *Aureum saeculum*. Papież-poeta, doceniając twórczość poetycką S., uwieńczył go poetyckim Laurem Kapitolu i wyróżnił złotym medalem, gdy S. rozstawał się z Rzymem. Pobyt w Wiecznym Mieście był najbardziej płodnym artystycznie okresem życia S. – powstały tu 4 księgi *Liryków*, elegia *Iter Romanum*, zarys *Dii gentium* i *De acuto et arguto*. W 1624 publicznie przedstawił swoje nowatorskie dzieło *De acuto et arguto*, będące programem estetyki konceptyzmu; spotkało się ono z zainteresowaniem w akademickich kręgach Europy.

W 1625 S. został odwołany z Rzymu i skierowany do Nieświeża, następnie do kolegium połockiego, a w 1627 mianowany prof. Akademii Wileńskiej. Uzyskał tu stopnie doktora filozofii (1632) i teologii (1636). Był wykładowcą teologii do 1635, w swoich wykładach koncentrował się na zagadnieniach dogmatycznych *Sumy teologicznej* Tomasza z Akwinu. Jako prof. Akademii Wileńskiej usiłował przenieść niektóre obyczaje humanistycznych środowisk Rzymu do Wilna: przyczynił się do powstania koła humanistycznego, którego uczestnikami byli profesorowie, studenci i poeci wileńscy (m.in. Z. Lauxmin, J. Rywocki, M. Kmicic). Zainicjował również wspólne akademickie wyjazdy letnie, podczas których odbywały się

sympozja. W okresie połocko-wileńskim powstały rpsy rozpraw *De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus* oraz *Characteres lyrici, seu Horatius et Pindarus, De virtutibus et vitiis carminis elegiaci* oraz poprawiona wersja *De acuto et arguto*. W 1635 został powołany na stanowisko kaznodziei Władysława IV. Pełniąc obowiązki kaznodziejskie, nie zaniechał twórczości poetyckiej; w 1637 na zamówienie Władysława IV napisał *Silviludia* (czyli *Zabawy leśne*) – widowisko poetycko-muzyczne, będące adaptacją utworu poety wł. M. Bettiniego, a także wzorowaną na *Eneidzie* Wergiliusza *Lechiadę*. Od 1640 rozpoczął starania o zwolnienie go z obowiązków kaznodziei królewskiego. Władysław IV przychylił się do jego prośby. Podczas ostatniego kazania, jakie wygłosił dla króla, poeta doznał wylewu krwi do mózgu i niebawem zmarł, mając zaledwie 45 lat.

Najważniejsze prace S.: *Lyricorum libri tres* (Kö 1625, An 1630³); *Lyricorum libri IV. Epodon liber unus, alterque Epigrammatum* (An 1632, 1634); *Laska marszałkowska na pogrzebie J.W.P. [...] Jana Stanisława Sapiehi marszałka W.X.L.* (Wl 1635). Prace S. wydano m.in. pt.: *Opera poetica quae innotuerunt, omnia nimirum Lyricorum libri IV [...]* (Wr 1753); *Opera posthuma quibus accesserunt multa poemata vernaculo carmine reddita* (Wwa 1769); *Poemata omnia* (L 1840, Staroviesiae 1892); *O poezji doskonałej, czyli Wergiliusz i Homer. De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus*, tłum. S. Skimina (Wr 1954); *Wykłady poetyki. Praecepta poetica*, tłum. i oprac. S. Skimina (Wr 1958); *Dii gentium. Bogowie pogan*, tłum. i oprac. K. Stawecka (Wr 1972); *Liryki oraz „Droga rzymska” i fragment „Lechiady”. Lyrica quibus accesserunt „Iter Romanum” et „Lechiados” fragmentum*, tłum. T. Karyłowski, oprac. M. Korolko (Wwa 1980); *Korespondencja Macieja Kazimierza S. ze Stanisławem Łubieńskim*, tłum. i oprac. J. Starnawski (Wwa 1986); *Wybór wierszy*, oprac. J. Lichański, P. Urbański (Kr 1995); *Nad skarby wielkie*, wybór W. Smaszcz (Kr 2002); *Oden. Epoden*, wyd. A. F. W. Sommer (W 2002); *Opera selecta. Silviludia, miscellanea, epigrammata*, wyd. A. F. W. Sommer (W 2002); *Epigrammatum liber. Księga epigramatów*, wyd. i tłum. M. Piskała, D. Sutkowska (Wwa 2003); *Peregrinatio terrestris. Carmina selecta. Ziemskie pielgrzymowanie. Wiersze wybrane*, tłum. E. Buszewicz (Kr 2003); *Poezje*, wybór Z. Jerzyna (Wwa 2005).

S. był poetą znanym w Europie, jego utwory drukowano w Rzymie, Wilnie, Antwerpii, Kolonii, wielokrotnie wznawiano również w XVIII w. Najszlenniejszą edycją było wydane w 1634 *Lyricorum libri IV* wraz z *Epigrammatum liber* (projekt karty tytułowej wykonał Piotr Paweł Rubens, dołączono też 15 panegiryków autorów z całej Europy, napisanych na cześć S.; wyd. to miało ogromny nakład 5 tys. egz.). Poezje S. tłumaczono za jego życia na europejskie języki narodowe. Liryki łac. wydano w większości w XVII w., natomiast dopiero w XX w. teksty prozatorskie.

CHARAKTERYSTYKA POEZJI. Poezję S. cechowała głęboka erudycja i doskonała znajomość wzorców antycznych. Jego mistrzem stał się Horacy – wzorcem poetyckim były Horacjańskie formy liryczne i miary wierszowane. W duchu Horacego podejmował tematykę chrześcijańską o charakterze moralnym i religijnym. W lirykach S. pojawiła się refleksja nad przemijaniem, niepewnością losu, marnością spraw i dzieł ludzkich. Ten typ kontynuacji tradycji poetyckiej – klasycznej co do kształtu, nowatorskiej co do treści, nazywany był „parodią chrześcijańską”, charakteryzującą się syntezą elementów pogańskich i chrześcijańskich. Najszlenniejszym przejawem takiego zabiegu poetyckiego jest – nawiązująca do pieśni (I 19) Horacego – *Tęsknota do niebieskiej ojczyzny*; tekst ten we własnym zbiorze S. celowo umieścił pod tym samym numerem. S. posługiwał się również palinodią jako sposobem sięgania do wzorców antycznych, ale przez pośredników – poezję renesansową – XVI-wiecznym wzorcem poetyckim pozostawał dla niego Jan Kochanowski; o wielkim uznaniu S. do Jana z Czarnolasu świadczą też jego rozprawy o poezji.

S. zajmuje szczególne miejsce w historii poezji maryjnej. Tworząc obraz Matki Boskiej łączył, podobnie jak w innych w lirykach, motywy antyczne z biblijnymi, wykorzystując elementy i toposy Pieśni nad Pieśniami. W poezji maryjnej posługiwał się także formami i gatunkami przynależnymi dotąd do poezji miłosnej. Na łacinę przełożył *Bogurodzicę*.

Dużą grupę tekstów lirycznych S. stanowią utwory antyturskie, adresowane do władców chrześcijańskiej Europy (cesarza Ferdynanda II, Urbana VIII, ale też Zygmunta III i Władysława IV) i grup społecznych (do rycerstwa pol., władców europejskich, książąt wł.). Utwory antyturskie utrzymane są w perswazyjnym tonie apelu bądź pobudki. Zwycięstw

chocimskiemu z 1621 poświęcił cykl ód. Temat ten pojawiał się również w epigramatach, dla których wzorem stała się twórczość Marcjalisa. W ten sposób oprócz propagowania określonych rozwiązań politycznych, przyczynił się do rozpowszechnienia w Europie wiedzy na temat znaczenia tego zwyczajstwa i roli Rzeczypospolitej jako przedmurza chrześcijaństwa.

ESTETYKA I RETORYKA. Teoretyczne łac. traktaty S. nie zostały wydane w XVII w., znane jednak były w Europie z wielu odpisów akademickich – rękopiśmiennych podręczników retoryki. Dotyczą one zagadnień poezji i estetyki. Najwcześniejszy z nich, przedstawiony w Rzymie w 1623, odnoszący się do najbardziej podstawowego zjawiska estetyki manierystyczno-barokowej, jakim był koncept, jest traktat *De acuto et arguto sive Seneca et Martialis*. Jest to wykład teorii konceptu – akuminu słownego, łączącego rzeczy z natury niezgodne, co S. zdefiniował następująco: „Pointa (acutum) jest to mowa, w której zachodzi zetknięcie się czegoś niezgodnego i zgodnego, czyli jest w słownym wypowiedzeniu zgodna niezgodnością lub niezgodna zgodnością [dicti concors discordia vel discors concordia]” (*O poincie i dowcipie*, w: *Wykłady poetyki*, 11). Traktat podejmował również arystotelesowskie zagadnienie intelektualnej dumy i szczęścia, wynikających z odkrywania rzeczy skomplikowanych, koncept miał bowiem stanowić dla odbiorcy wyzwanie intelektualne. Definicja konceptu zwerbalizowana przez S. funkcjonuje do dziś jako najbardziej celne sformułowanie tego zabiegu estetyczno-poetyckiego. Definiując pojęcie konceptu, S. przedstawił również – funkcjonującą do dzisiaj – typologię rodzajów concetta jako: a) pojęcia retorycznego, pięknej sentencji, rzadkiej metafory, alegorii, hiperboli, podobieństwa; b) pojęcia dialektycznego, oszukańczego sofizmu; c) psychologicznego pojęcia niespodzianki, szoku intelektualnego. Teoria concetta wzbudziła zachwyt wśród elity kulturowej Rzymu, była dyskutowana w gronie znawców retoryki i poezji. Nowatorska koncepcja S. wyprzedziła o 20 lat teorię B. Graciána (*Arte de ingenio*, Ma 1642), który wyraźnie wzorował się na S., oraz wł. teoretyka M. Pellegriniego (*Delle acutezze*, Bol 1639).

POETA I POEZJA. Głównym tematem teoretycznego traktatu S. *De perfecta poesi sive Vergilius et Homerus* była epepeja, uznawana w XVII w. za najdoskonalszy gatunek poetycki, w którym realizowane powinny być zagadnienia wzniosłe. S. przedstawił normy gatunkowe oraz zaprezentował

rozważania na temat poety i poezji. Wykorzystał w nich teorie Arystotelesa, Platona oraz nowożytnego teoretyka poezji J. S. Scaligera. Wg S., poeta w akcie twórczym jest podobny do Boga, ma moc stwarzania światów możliwych, niemających pierwowzorów w świecie realnym, oraz moc powoływania nowych istnień („[...] jeden tylko poeta ma ten przywilej, że w pewnym sensie na podobieństwo Boga, słowem swoim lub opowiadaniem o czymś, jako o istniejącym, sprawia, o ile jest to w jego mocy, iż to coś jasno występuje i jak gdyby na nowo powstaje” – tamże, I 1).

Koncepcja poety wywodziła się z tradycji poeta doctus, która w XVII w., także u S., zaczęła oznaczać raczej człowieka o niebywale rozległej wiedzy, erudytę niż mędrca. Poeta powinien znać dziedziny takie jak poetyka, retoryka, poezja, muzyka, dialektyka, gramatyka, historia, medycyna, mechanika, filozofia, etyka, ekonomika, polityka oraz arytmetyka, geometria z geodezją, a nawet hydrografia, astronomia, optyka, gnomika i kosmografia.

S. opowiedział się za Horacjaną formułą roli poezji, która powinna: a) pouczać; b) sprawiać przyjemność i wzruszać; c) poruszać emocje (docere – delectare – movere); tę ostatnią funkcję, mówiącą o wzbudzaniu żalu, gniewu, bólu lub strachu, S. wyeksponował (tamże, XIII).

Podkreślał konieczność zakorzenienia poezji w tradycji chrześcijańskiej. Chrześcijański powinien być również sposób interpretowania wielkich dzieł poetów antycznych, co pokazał na przykładzie *Eneidy* Wergiliusza (*De perfecta poesi [...]*, II 9). Wypowiedział się na temat tragedii (porównując koncepcje Arystotelesa i Giovanniego Pontana) i jej realizacji scenicznej, a także komedii, satyry i poezji bukolicznej. Omówił realizacje poszczególnych gatunków – twórczość Juwenalisa, Persjusza, Stacjusza, Klaudiana.

Rozprawy S. *Characteres lyrici seu Horatius et Pindarus, De virtutibus et vitiis carminis elegiaci, De figuris sententiarum*, pełniące funkcje skryptów akademickich z dziedziny poetyki, miały przeznaczenie dydaktyczne. Pozostałe w rpsach do XX w. *Characteres lyrici seu Horatius et Pindarus*, oparte na klasycznym schemacie retorycznym, traktują o modelach inwencji, dyspozycji i elokucji lirycznej. Jak określił T. Sinko, nie jest to traktat poetycki, ale sztuka robienia wierszy wg wzorów Horacego i liryków gr. (*Poetyka S.*, 51). Tematykę retoryczną podejmuje rozprawa *De figuris sententiarum*, omawiająca figury takie jak sentencja, ironia, żart wytworny,

obietnica, przemilczenie, wykrzyknienie, prozopeja, hipotyzoza, etopeja. Podręcznikowo-skryptowy charakter ma również krótka praca teoretyczna dotycząca elegii (*De virtutibus et vitiis carminis elegiaci*).

S. był autorem quasi-encyklopedycznego opracowania mitologii antycznej *Dii gentium*. Zakładał, że dzieło to ma stanowić kompendium wiedzy o starożytnych bóstwach i religiach, a informacje te mogą być wykorzystywane w pracy literackiej i oratorsko-kaznodziejskiej.

Zastosował alegoryczną metodę tłumaczenia mitów i interpretacji historycznej. Idąc tropem XVI i XVII-wiecznych badaczy (Pirius, Nicolas Caussin), wyszedł z założenia, że w mitach antycznych doszukiwać się można ukrytych prawd religijnych, etycznych i przyrodniczych, a także teologicznych.

Całość dorobku S. wskazuje na jego doskonałą znajomość współczesnych mu nurtów naukowych i artystycznych, znał pisma teoretyków literatury takich jak: Julius Caesar Scaliger, Giovanni Pontano, Marco Girolamo Vida, Francesco Patrizi, Tarquinio Galluzzi, Nicolas Caussin, Herman Hugo, D. Petan, Jakob Bidermann, których dzieła komentował, niejednokrotnie krytycznie; z niektórymi utrzymywał kontakty listowne i osobiste. Gruntowna znajomość przez S. piśmiennictwa europejskiego wskazuje na wykształcenie samego autora, ale też określa poziom szkolnictwa jezuickiego pierwszej poł. XVII w. w Polsce.

T. Sinko, *Petyka S.*, Kr 1918; tenże, *Echa rzymskie i włoskie w „Silviludiach” S.*, Kr 1939; B. Otwinowska, *Concors discordia S. w teorii konceptyzmu*, Pamiętnik Literacki 59 (1968) z. 3, 81–110; W. Tatariewicz, *Pierwszy Polak w dziejach estetyki*, Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. A (1968) z. 12, 175–183; E. Sarnowska-Temierusz, *Świat mitów i świat znaczeń. Maciej Kazimierz S. i problemy wiedzy o starożytności*, Wr 1969; K. Stawecka, *Uwagi do tekstu „Dii gentium”. Traktat o mitologii antycznej*, Roczniki Humanistyczne 19 (1971) z. 3, 85–96; P. Lewin, *Teoria akuminu w estetycznej świadomości wschodniej Słowiańszczyzny XVII–XVIII wieku a traktat S.*, w: *Literatura staropolska i jej związki europejskie*, Wwa 1973, 309–324; K. Stawecka, *Adresaci liryków S.*, Meander 30 (1975) z. 1, 37–54; J. Abramowska, *Eneida czytana przez Macieja Kazimierza S.*, Pamiętnik Literacki 72 (1981) z. 3, 3–38; A. W. Mikołajczak, *Epigramaty Macieja*

Kazimierza S., Meander 38 (1983) z. 7–8, 281–284; K. Stawecka, *Instar dei poeta w teorii S.*, Roczniki Humanistyczne 32 (1984) z. 1, 147–162; tenże, *Maciej Kazimierz S. o poezji lirycznej. Komentarz do „Characteres lyrici”*, tamże, 135–146; J. Warszawski, „Dramat rzymski” *Macieja Kazimierza S. TJ (1622–1625). Studium literacko-biograficzne*, R 1984; K. Stawecka, *Motyw Jasnej Góry w twórczości Macieja Kazimierza S.*, Studia Claromontana 6 (1985), 18–24; B. Kozłowska, *Miejsce dramatu w „De Perfecta Poesi” Macieja Kazimierza S. a poetyka Arystotelesa*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Classica Wratislaviensia 11 (1987), 67–81; J. Starnawski, *Problemata Sarbieviana selecta*, Eos 75 (1987), 141–167; K. Stawecka, *Maciej Kazimierz S. – prozaik i poeta*, Lb 1989; Z. Dobrowolska, *Maciej Kazimierz S. 1595–1640. (bibliografia)*, Ciechanów 1990, 1997²; J. Starnawski, *Sarbieviana nova*, Eos 78 (1990), 389–398; tenże, *Fragment z „Iter Romanum” a antologia „Roma aeterna”*, Meander 46 (1991) z. 5–6, 239–242; A. W. Mikołajczak, *Antyk w poezji Macieja Kazimierza S.*, Pz 1992; K. Stawecka, *Maciej Kazimierz S. jako epistolograf*, w: *Listowne Polaków rozmowy. List łacińskojęzyczny jako dokument polskiej kultury XVI i XVII wieku*, Wwa 1992, 105–109; Z. Grochal, *Chrześcijański Horacy. Maciej Kazimierz S. TJ i jego estetyka*, Niepokalanów 1994; J. Starnawski, *O wergilianizmie S. Rekonesans*, Miscellanea Łódzkie (1995) z. 1, 23–27; tenże, *Studia Sarbieviana*, Gn 1998; E. Buszewicz, *Sarmacki Horacy i jego liryka*, Kr 2006.

Anna Nowicka-Struska